

BÂBIÂLİ YANIYOR

Osmanlı Hükümet
Merkezinde Yangınlar

KEMALETTİN KUZUCU

TARİH

GİRİŞ

“Eğer binaların, şahit oldukları hadisâtı terennüm etmeye kudretleri olsaydı, Bâbiâli’den dinleyeceklerimiz, bin bir huzur ve saadet sahnesi ile bir o kadar huzur ve elem tablosu olurdu. Acaba bizden sonrakiler, eğer ayakta kalabilecekse bu tarihî binanın sathına basarken, kendilerinden evvel neler cereyan ettiğini bilecek ve düşünecekler midir?”

Son Sadaret Müsteşarı Ali Fuad Türkgeldi

Bâbrâli’nin Teşekkülü ve Mekânsal Gelişimi

Bâbiâli, Arapça “kapı” anlamındaki bâb kelimesine, yine aynı dilde “yüksek” manasında kullanılan *âli* sıfatının eklenmesiyle meydana getirilmiş bir terimdir. Etrafı kapalı bir mekâna veya bir alana geçişi sağlayan açılabilir özelliğe sahip unsur olan *kapı*, doğu siyaset kültüründe ıstılahî bir anlam kazanarak *devlet* manasında kullanılmıştır.¹ M.Ö. 355’te ölmüş olan tarihçi Xenophon’un, halk işlerinin hükümdar saraylarında görülmesinden dolayı sarayı ve dolayısıyla idareyi kapı olarak nitelemesi, söz konusu kullanımın eskiliği hakkında fikir vermektedir. Japonya’da imparatora verilen “Mikado” sıfatının aynı zamanda saray/idare binası anlamında kullanılması, kapıyı devletle özdeşleştiren düşüncenin Asya’ya mahsus olabileceğini hatıra getirmektedir. Eski Türk uygarlıklarında yaygınca gördüğümüz *kapı*, *bâb* ve *der* kelimeleriyle hükümdarın politik kişiliğinde beliren devlet ve hükümet dairesi kastedilmiştir. Osmanlı döneminde hükümet binalarının yüceliğini ifade etmek üzere “kapı” ve “bâb” terimlerinin ikisi de kullanılmıştır. Bunlar Osmanlı klasik çağında ilk olarak *kapıkulu*, *kapıya çıkmak*, *kapı ağası*, *Bâb-ı Hümayun*, *Bâbüs-saâde* vb. terimlerde karşımıza çıkar. Anlamı genişledikçe veziriazamın sarayına *Paşa Kapısı*, defterdarlık dairesine *Bâb-ı Defterîl Defterdar Kapısı*, yeniçeri ağasının konutuna *Ağa Kapısı*, şeyhülislamlık makamına *Bâb-ı Meşihat*, asayişten sorumlu

1 Jean Deny, “Bâbiâli”, *EI*, New Edition, Leiden 1960, I, 836.

kuruma *Bâb-ı Zaptiye* denilmiştir.² Bu amaçla kullanım taşra için de geçerliydi; sadrazamların bir bakıma temsilcileri olan vali ve mutasarrıf gibi yöneticilerin idare binaları birer *paşa kapısı* idiler.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde *kapı*, padişahın sarayından sonra en yaygın olarak sadrazamın makam ve dairesine yakıştırılan bir terim olmuştur. Türkçe “yüksek/yüce/büyük kapı” anlamına gelen Bâbüâli, Avrupa dillerinde tamlamanın tıpkı çevirisi olarak *Sublime Porte*, *Porte Sublime*, *Hohe Pforte*, *Verhovniy Dvor* biçimlerinde adlandırılmakta ve içerik bakımından *Quai d'Orsay*, *Wilhelmstrasse* veya günümüzdeki *Kremlin* ya da *White House* (Beyaz Saray)'la aynı anlamı ifade etmekteydi.³ Bâbüâli'nin işlevleri dikkatle incelendiğinde, Doğu siyaset kültüründeki *kapı* geleneğinin, Osmanlı Türkleri tarafından canlı biçimde yaşatıldığı görülür. Osmanlı geleneğinde bir de *Bâb-ı Hümayun* kavramı vardır. Bâb-ı Hümayun mülkün sahibi ve en üst yöneticisi olan padişaha, Bâbüâli ise yürütmenin başı olan sadrazama atfedilen mekândır. Şu halde Bâb-ı Hümayun'la devlet kapısının, Bâbüâli'yle hükümet kapısının kastedildiği ortadadır. Nitekim II. Mahmud'un son yıllarından itibaren Avrupa diplomatik çevrelerinde ve tarih yazımında Bâbüâli kavramı Osmanlı hükümetini ifade için kullanılacaktır.

Bâbüâli adının geçtiği en eski kaynaklardan biri *Tarih-i Naîmâ*'dır. Naîmâ, Veziriazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı idama götüren sebeplerden birinin, öfkeli Paşa'nın uyguladığı şiddetle ahali ve “hademe-i Bâbüâli” üzerinde aşırı korku yaratması olduğunu belirtmiştir.⁴ Fakat eserin genelinde “Veziriazam Sarayı”, “Veziriazam Kapısı” veya daha yaygın olarak “Paşa Kapısı” biçimlerini kullanmıştır. Ondan sonraki tarihçiler Bâbüâli adını pek tercih etmemiş; *Vezir Kapısı*, *Bâb-ı Âsafî*,⁵ *Saray-ı Âsafî*, *Saray-ı Sadr-ı Âli*, *Saray-ı Sadrazamî*, *Paşa Sarayı*, *Paşa Kapısı*, *Sadrazam Kapısı* ve kısaca *Kapı* biçimlerini benimsemişlerdir. Sadrazam sarayı, I. Abdülhamid (1774-1789) döneminden itibaren hem siyasi metinlerde hem de

2 Tayyib Gökbilgin, “Bâbüâli”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, II, 174; Mehmet İpşirli, “Bâbüâli (Tarih)”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 378; Uğur Tanyeli, “Bâbüâli-Mimari”, *DBİA*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, İstanbul 1993, I, 520-521; Yaşar Çoruhlu, “Kapı”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 342. Bâbüâli tamlamasının kökenini eski bir Arap ve İbrani geleneğine dayandıran Fontmagne, adı geçen toplulukların mahkemelerinin kentlerin kapılarında kurulduğunu belirtmiştir (Baronne Durand de Fontmagne, *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul Günleri*, çev. İsmail Yerguz, İstiklal Kitabevi, İzmir 2007, s. 148).

3 İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 68; Zafer Toprak, “Bâbüâli”, *DBİA*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, İstanbul 1993, I, s. 59.

4 Naîmâ Mustafa, *Tarih-i Naîmâ: Ravzatü'l-Hüseyn fi Ahbâri'l-Hafikeyn*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1281, IV, 48.

5 Âsaf, Süleyman peygamberin vezirinin adıdır. Bu ad daha sonra Türk-İslam devletlerinde vezirlere sıfat olarak kullanılmıştır. *Âsafâne*, *âsafî* gibi sıfatlar, vezire yakışacak surette, vezire ait gibi anlamlar içermektedir (Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317, I, 37).

kroniklerde Bâbîâli şeklinde zikredilmeye başlamış ve imparatorluğun yıkılışına kadar bu isim kullanılmıştır.⁶ Fakat “Bâb-ı Âsafî”⁷ ve diğerleri tümünden terk edilmiş değildir. Bürokrasi literatüründe daha ziyade Bâb-ı Âsafî biçimi tercih edilmişken, Paşa Kapısı deyişi halk lisanında yer bulmuştur.⁸

1801 yılından önce Türkiye’de bulunan İngiliz politikacı ve “doğu uzmanı” Eton, Bâbîâli’yi saray olarak sunarken, padişahla birlikte sadrazamın da burada oturduğunu, hatta diğer büyük kamu görevlilerinin bürolarının da burada bulunduğunu, konsey dediği “divan”ın burada kurulduğunu ve bütün devlet işlerinin saraydan yürütüldüğünü belirtmiş ancak halkın işlerinin görüldüğü yerin *portel gate* yani kapı diye tanımlandığını yazmıştır.⁹ Osmanlı tarihini kısaca özetlediği beşinci bölümde IV. Murad devrinden itibaren Türk idare merkezini Bâbîâli olarak anmıştır.¹⁰ İstanbul’daki bir İngiliz fabrikasında çalışmak üzere 1793’te gelip 14 yıl Türkiye’de yaşayan ve Osmanlı’ya karşı beslediği sempatiden ötürü Türkler hakkındaki önyargıları yıkmayı insani bir sorumluluk sayan Thornton, tenkit ettiği Batılı oryantalistler içinde en çok Eton’a yüklenmiş; onun İstanbul ve Türklerle ilgili birçok yanlışını ortaya dökmüş ve Bâbîâli denilen sarayın yerini dahi bilmediğini savunmuştur. Bâbîâli’yi padişahla uyrukları arasında iletişimi sağlayan bir kapı olarak niteleyen Thornton’un, “Bâbîâli”nin bu işlevinden dolayı devlet işlerinin yürütüldüğü şehrin o bölgesi için kullanılan bir isme dönüştüğünü belirtmesi ilginçtir.¹¹ Zira yerli entelijansiya ve kaynaklar Bâbîâli’nin semt adı oluşunu Tanzimat sonrasına tarihlerler. Haliyle 1807’de basılmış eserdeki bu bilgi, yaygın bir kabulü geçersiz kılmaktadır. Bunu destekleyen resmî kanıtlara da sahibiz. Örneğin Alay Köşkü hizasında yer alan ve Topkapı Sarayı’nın döşeme ve elbiselerini hazırlamakla görevli Terziler Kârhanesi’ndeki tulumbanın yenilenmesiyle ilgili 1803 tarihli bir belge, söz konusu imalathaneyi Bâbîâli’de konumlandırmaktadır.¹²

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 249.

7 Muhtemelen 1839 tarihli olup Bâbîâli ve Tersane’deki memuriyetler ile divan-ı hümayun hocalarının ve emirlerin kaydedildiği bir defterde, birinci gruptakiler “hademe-i Bâb-ı Âsafî” başlığı altında toplanmıştır (BOA, C.DH, 157/7849).

8 Halk ağzındaki kullanım biçimi Meşrutiyet’e kadar devam etmiştir. “Kapıya gittim”, “Kapıda işim var” gibi ifadeler, *kapının* bütün resmî dairelere şâmil bir isim olduğunu göstermektedir. İşlerin ağır yürümesini vurgulamak için söylenegelen “Allah kimseyi kapıya düşürmesin” türünden temennilerin darbimesele dönüştüğü de malumdur (Reşat Ekrem Koçu, “Bâbîâli”, *İSTA*, İstanbul 1960, IV, 1746).

9 William Eton, *A Survey of the Turkish Empire*, T. Cadell and W. Dawies, London 1798, s. 26-27.

10 W. Eton, *Survey of The Turkish Empire*, s. 167-186.

11 Thomas Thornton, *Bir İngiliz Tacirin İzlenimleriyle Osmanlıda Siyaset, Toplum, Din, Yönetim (1793-1807)*, çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 145.

12 BOA, C.AS, 626/26421.

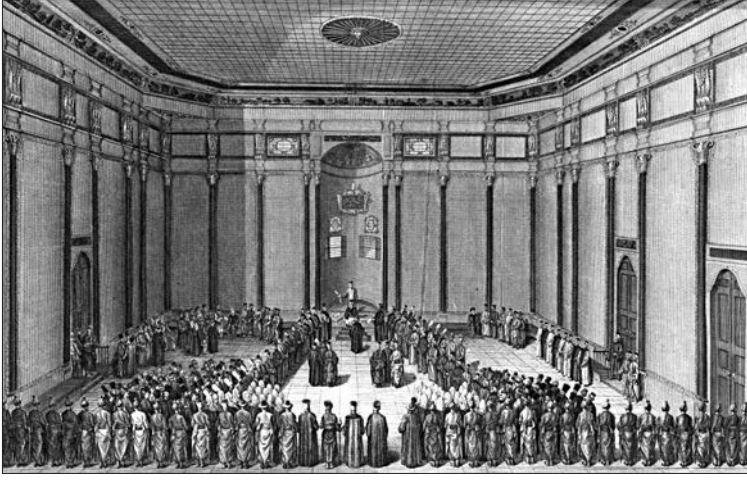
Bâbüâli, dış politikada Osmanlı Devleti'ni karşılayan bir tabir oluşunun yanında, içeride de en büyük ve feyizli bir memur mektebi olarak görülmekteydi. Tanzimat devrinin kudretli devlet adamı Mustafa Reşid Paşa Avrupa'da kazandığı siyaset ve diplomasi bilgilerini Osmanlı'ya tatbik etmeye çalışırken, Bâbüâli'nin politika, hukuk, edebiyat ve yabancı dil öğretilen, modern memur yetiştiren bir okula dönüşmesini sağlamış; bizzat eğittiği ve bir kısmı kendisiyle akran olan Sadık Rıfat, Sârım, Âli, Fuad, Ahmed Vefik, Mithat ve Mahmud Nedim gibi elit paşalar; Şinasi, Ahmed Midhat Efendi ve Ziya Paşa gibi aydınlar ve daha pek çok hukukçu, diplomat ve memur bu okulda yetişmiştir.¹³ Bazı bürokratların hayat hikâyelerinde geçen *Bâbüâli mektebinden yetişme* vurgusu bu yüzdendir. İmparatorluğun yıkılışına kadar *Bâbüâli efendisi*, *Bâbüâli hocası*, *Bâbüâli terbiyesi* gibi deyim ve sıfatlar günlük hayatta onur vesilesiyle kullanılan tabirler olmuştur.¹⁴

Yangın ve inşa/tamir süreçlerinde Bâbüâli'nin alt birimleri sıklıkla geçtiğinden, bunun örgütsel gelişimine de kısaca göz atmak gerekir. Bâbüâli'nin kurumsallaşması ve giderek önem kazanması ile Divan-ı Hümayun arasında sıkı bir ilişki vardır. Divan-ı Hümayun devleti ve toplumu ilgilendiren bütün konuların görüşüldüğü bir kuruldu. Padişahın başkanlık ettiği kurul asıl şeklini Fatih Sultan Mehmed döneminde aldı. Bu padişahın toplantıya katılmayı terk edip *pes-i perdeye* çekilmesinden sonra Divan başkanlığını sadrazam üstlendi. Divan ilk devirlerde her gün toplanmaktaydı. 16. yüzyıldan itibaren dört güne indirildi, harp zamanlarında ise haftada bir toplanır oldu. Nihayet 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplantılar üç ayda bir yapılmaya başladı;¹⁵ bu da kapıkulu askerlerine mevâcib dağıtılması ve yabancı elçilerin kabulüne münhasır kaldı. Devlet işleri sadrazamın *ikinci divanında*, eğer çok önemli olursa çeşitli yerlerde teşekkül eden *şûrâda* görüşüldü. Bu durum ikinci divanın ve dolayısıyla Bâbüâli'nin icra bakımından ön plana çıkmasıyla sonuçlandı. Ardından Divan kalemleri, Reisülkütüplük, Çavuşbaşılık, Teşrifatçılık vs. müesseseler ile bunların defter ve kayıtları Bâbüâli'ye getirildi. Böylece Divan-ı Hümayun kalemleri Bâbüâli'nin bürolarına dönüşmüş oldu. Sadrazamın maiyeti olan Kethüda Bey ve Mektupçu ile birlikte bu yeni gelenler

13 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1997, s. 139-141.

14 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul 1977, I, 51.

15 İstanbul'u 1749'da gezen ve Bâbüâli'yi de yakından inceleyen Charlemont, sadrazamın çarşamba, cuma ve cumartesi olmak üzere haftada üç kez olağan toplantı yaptığını belirtmiş ise de (Lord Charlemont, *The Travels of Lord Charlemont in Greece and Turkey 1479*, ed. W. B. Stanford-E. J. Finopoulos, Trigraph for the A. G. Leventis Foundation, London 1984, s. 163) bunlar divan-ı hümayun değil, sadrazamın her birinin gündemi farklı olan ikinci, çarşamba ve cuma divanları olmalıdır.

18. yüzyıl sonlarında divan toplantısı (d'Ohsson, Tableau général de l'Empire Othoman) *hademe-i Bâbüâlî*'yi oluşturdu. ¹⁶ Divan kalemlerinin tümünden Bâbüâlî'ye geçmesinden sonra, reisülküttabın emri altında çalışmak üzere Mektubî-i Sadr-ı âlî ve Amedî adlarında iki yeni büro daha açıldı. Bu ikisi, Divan'ın diğer kalemlerinin yetki ve görevlerini büyük ölçüde devralmıştı. Bâbüâlî'nin tüm devlet işlerinin görüşüldüğü bir merkeze dönüşmesi bu gelişmenin sonucudur. ¹⁷

Avrupalı kabine sistemine geçilmeden önce Bâbüâlî, sadrazamın ailesiyle birlikte özel hayatını geçirdiği *harem*, resmî işlerini gördüğü *selamlık* ve sadarete bağlı birimleri içeren *kalem* olmak üzere başlıca üç kısımdan oluşmaktaydı. Göreve atanan bir sadrazam Beşirağa Camii tarafında bulunan Tomruk kısmındaki harem bölümüne yerleşirdi. Burada sadrazamın aile bireylerinin kaldığı odalarla birlikte çeşitli bölme ve geçitler vardı. Selamlık ve kalem bölümleri Nallı Mescid yönündeydi. Kalem bölümü Arz Odası, Divanhane; Kürk, Kethüda Bey, Reisülküttab, Amedî, Beylikçi, Büyük ve Küçük Tezkireci odaları; Tahvil, Rüus, Mühimme ve Kethüda kalemleri; Kapıcılar Kethüdası, Teşrifatçı, Sarık ve Hazine Odaları ile Hünkâr Köşkü ve Havuzlu Köşk gibi birimleri ihtiva etmekteydi. ¹⁸ Bu dönemde Bâbüâlî'nin amir konumunda üç yetkilisi bulunuyordu. Bunlar içişlerinden sorumlu Kethüda/Kâhya Bey, esasta dışişlerine bakan ama maliye dışındaki tüm kayıtları

16 İ. H. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 262; Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 35. İlber Ortaylı'ya göre Divan-ı Hümayun önemini kaybetmeseydi, Osmanlı Devleti'nin gayriresmî adı olarak Bâbüâlî yerine, büyük ihtimalle Kubbealtı adı kullanılacaktı (*İstanbul'dan Sayfalar*, s. 69).

17 Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, 2. Baskı, Birey ve Toplum Yayınları, İstanbul 1986, s. 69.

18 İ. H. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 265-266; M. İpşirli, "Bâbüâlî", s. 379.